

УДК 34:001.5"04/14"

В. В. Налуцишин

**РЕЛІГІЙНО – МОРАЛЬНІ ЦІННОСТІ ЯК ПІДГРУНТЯ РОЗУМІННЯ
СОЦІАЛЬНОГО ТА ПРАВОВОГО ПОРЯДКУ У ВЧЕННІ АВГУСТИНА
АВРЕЛІЯ, ТОМИ АКВІНСЬКОГО ТА МАРСИЛІЯ ПАДУАНСЬКОГО**

В статті досліджується формування уявлень про соціальний та правовий порядок у філософсько – правових поглядах представників середньовічної філософії: Августина Аврелія, Томи Аквінського та Марсилія Падуанського. Встановлено, що у Середньовіччі соціальний контроль та правовий порядок розглядалися крізь призму релігійної свідомості. Соціальний порядок вважався відображенням порядку небесного.

Ключові слова: Середньовіччя, Бог, людина, закон, соціальний порядок, соціальний контроль, правовий порядок.

Постановка проблеми. З розвитком суспільства відбувалася трансформація розуміння змісту правового порядку. Філософсько-правове дослідження правового порядку вимагає детального розгляду цього поняття в історичній ретроспективі через призму його ціннісного наповнення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Формування та розвиток правового порядку досліджували такі вчені як: Л.С. Васильєв, Д.В. Качаєва, С.В. Клевцов, А.Ф. Крижановський, Е.М. Кузнецова, І.І. Левчук, Н.В. Панаріна, В.М. Пальченкова, С.Ю. Риков, П.В. Сорокун, І.І. Севрук, С.С. Сенчук та ін.

Однак, незважаючи на значний обсяг літератури, явно недостатньо спеціальних робіт, присвячених дослідженню змісту соціального контролю та правового порядку у філософсько-правовій думці епохи Середньовіччя. Саме тому метою статті є дослідження формування та розвитку сутності соціального контролю та правового порядку, з'ясування особливостей їх взаємодії у працях філософів епохи Середньовіччя.

Античність, відкривши автономію людського духу, призвела до духовної революції у розвитку європейської цивілізації та радикальної зміни світогляду, яка полягала у зверненні від матеріального до духовного на засадах християнства. На зміну античній культурі, яка розділила чуттєвий світ і раціональний, прийшла середньовічна культура, яка закріпила панування духовного, орієнтуючись на трансцендентний, вічний, незмінний і досконалий світ.

Розуміння свободи набуває нового змісту через призму християнської духовності, згідно якої свобода складає сутність життя людини. З принципів єдиного буття, котре розуміється як абсолютне добро, виводилась система умов і форм буття людської свободи. Ці ідеї отримали закріплення у Новому Заповіті, де було трансформовано уявлення про права людини і поєднано їх з релігійно-моральними цінностями. Було висунуто вимогу поважати кожну людину як творіння Бога за його образом і подобою, що вимагаловизнання рівності і свободи кожного перед Богом, однак ще не між собою [1, с. 23].

Слід погодитись, що центральне місце у світогляді «середнього тисячоліття» відводилось Богу, який створив усе суще, а кожен крок людини сприймався з позицій божественного промислу. Антична міфологія також була наповнена образами божеств, проте у теоцентричному світогляді змінився сам статус Бога, який почав розглядатись

як абсолют, який перебуває поза простором і часом та сам творить їх за допомогою свого великого Слова [2, с. 102].

Християнство, яке було панівним світоглядом у Західній Європі, протягом багатьох століть виробило ті цінності і орієнтири, в яких і слід розглядати категорію порядку. Ідея порядку, яка категоріально оформилась в античній культурі, трансформувалась у Середньовіччя в уявлення про те, що підстава світу знаходиться за межами чуттєвого. Порядок розглядався в межах християнської теології як незмінна, незнищувана даність трансцендентного Бога [3, с. 41]. Земний церковний і суспільний порядок розглядався як такий, що визначений Богом як відображення порядку небесного. Вважалося, що поділ суспільства на священників, воїнів (дворянство), буржуа (торговців) і селян був природнім, бо кожен має своє Богом дане призначення і місце. Усередині кожного стану, який поміняти було вкрай важко, була особлива ієрархія начальників і підлеглих [4, с. 210]. Визначальною рисою Середньовіччя також був феодалізм, який формував тогочасний порядок.

Розвиток суспільства відбувався в межах релігійного світогляду, а контроль над членами суспільства здійснювався релігійними методами, які були покладені в основу християнської доктрини.

Слід погодитись, що «середньовічний образ правопорядку формувался в рамках теологічного світогляду, станових обмежень та локалізованої у межах громади (комуни, манора, монастиря) свідомості. Правопорядок практично ще не став категорією юриспруденції, яка переживала своє друге народження, а, скоріше, був лише однією з граней соціальної картини світу. Характерною була термінологічна невизначеність цього поняття, воно поставало як туманний, але привабливий образ належного способу життя, невіддільний від інших параметрів соціального буття, а саме морального стану, стану релігійності суспільства» [5, с. 86].

Головною особливістю філософських вчень того часу був їх теоцентричний характер, тобто утвердження Бога як центру світобудови і головного хранителя світового і соціального порядку. Бог виступав як законодавча першооснова, з якого виходять усі релігійні, моральні і правові норми [6, с. 23]. Це знайшло своє відображення у філософії Августина Аврелія, який писав: «світ з його порядком в розмаїтті і мінливості, з красою його видимих об'єктів, безумовно нас переконує в тому, що він створений, і створений Богом невимовним і невидимим, великим і прекрасним» [7, с. 62].

Августин розвивав християнську концепцію розуміння порядку, за якою всі соціальні, державні та правові установи є наслідком гріховної природи людини. На його думку, відносини управління, рабства та панування «людини над людиною» - це «природний порядок людського життя», що виник внаслідок гріхопадіння [8, с. 62]. Філософ критикував сформований порядок земного світу як гріховний порядок, що носить тимчасовий характер, оскільки триватиме до другого пришествя Христа і судного дня, коли буде встановлено «царство небесне», а благочестиві отримають «ангельське життя». Августин критикував земний порядок з релігійно-ідеальних позицій божественного порядку і його земного прообразу, представленого в життя «обраних» і їх громад (християнської церкви) [2, с. 106].

Поряд з тим, гріховний порядок людей не суперечив задуму бога-творця, що наділив людину вільною волею, тобто здатністю жити по-своєму, «по-людськи», а не по-божому. На думку, Августина, гріховність державно-правового устрою життя (законів і правил «земного граду») та правопорядку взагалі склалися внаслідок первородного гріха і зберігалася через гріховність природи людини. «Природний порядок» людського життя, тобто гріховний порядок є наслідок того, що людина істота

немічна і слабка, нездатна своїми власними силами ні уникнути гріха, ні створити на землі досконале суспільство [2, с. 106].

За Августином, через гріхопадіння людська природа є недосконалою і потребує контролю: влада необхідна, щоб забезпечити, наскільки це можливо в цьому світі, переважання справедливості і порядку. Отже, порядок та справедливість - це фактори, що сприяють досягненню благого життя в майбутньому [8, с. 62]. Добро і справедливість повинні запанувати на землі завдяки встановленому Богом вічного порядку, «Граду божого», що є найвищим благом, абсолютною нормою всього, що існує на цьому світі. Таким чином, усі чесноти і гріхопадіння людини фактично «запрограмовані» заздалегідь, тому що поведінка і життя індивіда скеровується і визначається зовнішньою божественною силою [2, с. 106].

Теологічна критика Августином розширеного суспільства і держави має свої межі, які закінчуються там де починається влада, яка підтримує у суспільстві певний порядок, стежить за громадським спокоєм, вершить правосуддя. Згідно вчення Августина, влада походить від бога і виконує функції, заплановані провидінням. Тобто, можна стверджувати, що Августин був прихильником суспільної нерівності як необхідного наслідку зіпсованості людської природи первородним гріхом. Будь-яке прагнення до рівності в цих умовах визнавалось протиприродним і таким, що заздалегідь очікує на поразку [9, с. 80-81].

Августин бачив у світі порядок, гармонію і красу. Як вважав філософ, якщо творець досконалий, то і творіння повинно бути наскільки можливо досконалим. Якщо світ створений за допомогою вищої мудрості, він повинен бути влаштований максимально розумно, впорядковано, закономірно. Поряд з тим, хоч світ створений найдосконалишим творцем, він все-таки створений з нічого, а тому є недосконалим. Насправді нічого безпричинного не буває, оскільки все охоплено порядком причинного зв'язку і цей універсальний порядок встановлюється в божественному задумі і здійснюється провидінням. Навіть те, що здається злом, служить благу цілому і порядку. «Порядок є те, за допомогою чого відбувається все встановлене Богом». Зло - це частина порядку, оскільки воно служить прикрасі цілого, бо краса народжується з єдності протилежностей [10, с. 107-108].

Таким чином, земний правопорядок світських держав схильний до дії злих, демонічних сил. Щоб убезпечити людей від цього впливу, згідно ідей Августина, необхідна вища божественна справедливість. Підставою соціального контролю та правопорядку філософ вважав страх Божий, оскільки людина, яка боїться покарання божого, не падає у безодню зла [6, с. 22].

Тома Аквінський у своїй схоластичній теології підкреслював думку про те, що людині властиво осягати мету, природний порядок речей, завершенням якого є вище Благо – Бог [3, с. 43]. Підставою свободи є воля людини та її розум, оскільки тільки вільна людина здійснює свою свободу як добру волю. Тобто таку свободу, яка «співвідноситься з Богом як з метою свого життя» та полягає у дії відповідно до розумної, божественної необхідності, спрямованої на досягнення порядку [11, с. 92-93].

Тома Аквінський розрізняє шість форм державного устрою за критерієм міри справедливості та міри свободи людей: монархія, аристократія, політія (ідеальні форми) та тиранія, олігархія і демагогія (демократія) (збочені форми) [11, с. 93]. На думку Аквінського, найкращою формою правління, яка здатна забезпечити порядок у суспільстві є монархія, оскільки: передбачає правління однією особою, як і в Царстві Божому, де є один Бог, що забезпечує стійкість і успіх тих держав, де панував один, а не безліч; через її подібність людському організму, різноманітні частини якого об'єднуються і спрямовуються одним розумом [12, с. 15].

Згідно Т. Аквінського людський закон - це позитивне право, яке як і будь-який закон апелює до розуму, встановлюючи порядок цілей, піклуючись про все суспільство у вигляді загального блага. Людський закон, як і божий повинен бути справедливим, інакше в суспільстві може запанувати безлад [3, с. 43].

Порядок підтримується законами відповідно до яких людина повинна діяти або утримуватися. Закон встановлюється з метою загального блага (порядку) та повинен відповідати наступним ознакам: розумність веління; відповідність загальному благу; компетентність органу, який його встановлює; оприлюднення.

Поряд з тим, розуміння соціального контролю та правопорядку як явищ, що засновані на божественних засадах у Середньовіччі, хоч було і переважаючим, однак не єдиним. Наприклад, Марсилій Падуанський дійшов висновку про земне, людське походження правопорядку. Мислитель наполягав на тому, що всі закони, щоб стати діючими правовими нормами, повинні виходити від народу, натомість божественне природне право це не правовий порядок, а як усього лиш одна з філософських наук [5, с. 91].

Творчість Марсилія Падуанського стала вагомим внеском у формування філософії правового порядку. Вважається, що він був першим видатним мислителем демократичного спрямування у епоху Середньовіччя, який створив «нове вчення про державу, побудоване на раціоналістичних засадах». В добу Середньовіччя саме він перший стверджував, що порядок формується не лише через підкорення владі, але й через врахування інтересів народу. Державна влада діє передусім за допомогою законів, які не виходять з одного вищого, вічного і божественного правового начала, а формуються народом. Поряд з тим, його концепція не була досконалою, оскільки до народу М. Падуанський відносив не усе населення держави, а лише кращу, найбільш достойну його частину [2, с. 113-114].

Таким чином, у Середньовіччі закріплюються онтологічні уявлення про заснування світу, що знаходиться за межами чуттєвого світу речей, які ще були сформовані в добу Античності. Так, Буття Парменіда, Ідея Платона підготували підґрунття до появи ідеї трансцендентного Бога, який створив космічний і суспільний порядок у духовному світі західної цивілізації. У середні віки категорія порядку розглядається в рамках християнської теології: порядок як даність Бога, яка незмінна, незнищенна і нетрансформована. «Даний порядок визначає середньовічну структуру суспільства, ієрархічність, спочатку задану функціональність; в цілому, традиційний уклад життя і спосіб мислення, який визначається визнанням великої потужності Божественного Абсолюту» [3, с. 43].

Крім того, у Середньовічній філософії (Августин Аврелій, Тома Аквінський) земний порядок повинен був відповідати божественному, який є доцільністю і благом, абсолютною нормою всього, що має бути. Людина розглядалась не як мета в собі або для себе, а як засіб у здійсненні божественного порядку. Вічний закон як вираження божественного розуму і волі визначав природний порядок і, отже, природне право. Середньовічний порядок будувався на покорі державній владі в контексті тих вимог, які висувала християнська мораль. Слід погодитись, що середньовічна філософія ґрунтувалась як протиборстві земного граду і небесного, при чому влада осмислювалась як здійснення божественного задуму [3, с. 42]. Проте, незважаючи на «великий прогрес у багатьох областях права, в середні століття все-таки не був вироблений правопорядок, що забезпечував одночасно гуманний і ефективний захист внутрішньої соціальної безпеки» [4, с. 193]. У Середньовіччі розуміння соціального контролю та правопорядку як заснованих на божественних засадах, було переважаючим, однак не єдиним. Зокрема, М. Падуанський дійшов висновку про земну

їх природу, яка походить від народу, а божественне природне право розглядалось не як основа правового порядку, а як філософська наука.

Список використаної літератури:

1. Гришук О. В. Формування та розвиток ідеї відповідальності людини в праві : моногр. / О. В. Гришук, М. Р. Романинець. – Львів : Львівський державний університет внутрішніх справ, 2013. – 268 с. ; Hryshchuk O. V. Formuvannia ta rozvytok idei vidpovidalnosti liudyny v pravi : monohr. / O. V. Hryshchuk, M. R. Romanynets. – Lviv : Lvivskiy derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav, 2013. – 268 s.

2. Марченко О. В. Філософія права : навч. посіб. / О. В. Марченко. – Дніпропетровськ : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2015. – 304 с. ; Marchenko O. V. Filosofiia prava : navch. posib. / O. V. Marchenko. – Dnipropetrovsk : Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, 2015. – 304 s.

3. Склярова Е. А. Идея и формы социального порядка в западной культуре XVIII – XXI вв. : дисс. ... докт. философ. наук : спец. 09.00.13 / Елена Алексеевна Склярова; Юж. федер. ун-т. – Ростов-на-Дону, 2010. – 268 с. ; Sklyarova Ye. A. Ideya i formy sotsialnogo poriyadka v zapadnoy kulture XVIII – XXI vv. : diss. ... dokt. filosof. nauk : spets. 09.00.13 / Yelena Alekseevna Sklyarova; Yuzh. feder. un-t. – Rostov-na-Donu, 2010. – 268 s.

4. Аннерс Э. История европейского права : пер. со швед. / Э. Аннерс. – Москва : Наука, 1994. – 397 с. ; Anners E. Istoriya evropeyskogo prava : per. so shved. / E. Anners. – Moskva : Nauka, 1994. – 397 s.

5. Крижановський А. Ф. Правопорядок суверенної України: становлення та тенденції розвитку (загальнотеоретичне дослідження) : дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.01 / Анатолій Федорович Крижановський; Нац. ун-т "Одеська юридична академія". – Одеса, 2009. – 469 с. ; Kryzhanovskyi A. F. Pravoporiadok suverennoi Ukrainy: stanovlennia ta tendentsii rozvytku (zahalnoteoretychne doslidzhennia) : dys. ... dokt. yurd. nauk : spets. 12.00.01 / Anatolii Fedorovych Kryzhanovskyi; Nats. un-t "Odeska yurydychna akademiia". – Odesa, 2009. – 469 s.

6. Золкин А. Л. Философия права: учеб. / А. Л. Золкин. – Москва : ЮНИТИ–ДАНА, 2012. – 383 с. ; Zolkin A. L. Filosofiya prava: ucheb. / A. L. Zolkin. – Moskva : YuNITI–DANA, 2012. – 383 s.

7. Реале Дж. Западная философия от истоков до наших дней / Дж. Реале, Д. Антисери. – Санкт-Петербург : Петрополис, 1994 - Т. 2 : Средневековье (От Библейского послания до Макиавелли). - 368 с. ; Reale Dzh. Zapadnaya filosofiya ot istokov do nashikh dney / Dzh. Reale, D. Antiseri. – Sankt-Peterburg : Petropolis, 1994 - T. 2 : Srednevekove (Ot Bibleyskogo poslaniya do Makiavelli). - 368 s.

8. Политология : учеб. / под ред. В. А. Ачкасова, В. А. Гуторова. – Москва : Издательство Юрайт, ИД Юрайт, 2010. – 691 с. ; Politologiya : ucheb. / pod red. V. A. Achkasova, V. A. Gutorova. – Moskva : Izdatelstvo Yurayt, ID Yurayt, 2010. – 691 s.

9. Соколов В. В. Средневековая философия : учеб, пособ. / В. В. Соколов. – Москва : Высш. школа, 1979. – 448 с. ; Sokolov V. V. Srednevekovaya filosofiya : ucheb, posob. / V. V. Sokolov. – Moskva : Vyssh. shkola, 1979. – 448 s.

10. Майоров Г. Г. Формирование средневековой философии. Латинская патристика / Г. Г. Майоров. – Москва : Мысль, 1979. – 433 с. ; Mayorov G. G. Formirovanie srednevekovooy filosofii. Latinskaya patristika / G. G. Mayorov. – Moskva : Mysl, 1979. – 433 s.

11. Кальной И. И. Философия для аспирантов : учебн. / И. И. Кальной, Ю. А. Сандулов. - 3-е изд., стер. – Санкт-Петербург : Лань, 2003. – 512 с. ; Kalnoy I. I. Filosofiya dlya aspirantov : uchebn. / I. I. Kalnoy, Yu. A. Sandulov. - 3-е изд., ster. – Sankt-Peterburg : Lan, 2003. – 512 s

12. История политических и правовых учений : учеб. / под общ. ред. В. С. Нерсесянца. – 2-е изд. стереотип. – Москва : Издательская группа НОРМА–ИНФРА • М, 1998. – 736 с. ; Istorija politicheskikh i pravovykh ucheniy : ucheb. / pod obshch. red. V. S. Nersesyantsa. – 2-е изд. стереотип. – Moskva : Izdatelskaya gruppa NORMA–INFRA • М, 1998. – 736 s.

Стаття надійшла до редакції 18.07.2017 р.

V. Nalutsyshyn

**RELIGIOUS - MORAL VALUES AS A REALIZATION OF SOCIAL AND
LEGAL ORDER IN AUGUSTIN AVRELIA, TOMY AKVINSKY AND MARSILIY
PADUANSKY**

The article investigates the formation of ideas about the social and legal order in the philosophical and legal views of the representatives of medieval philosophy: Augustine Aurelius, Thomas Aquinas and Marsylia Padua. Antiquity, having opened the autonomy of the human spirit, led to a spiritual revolution in the development of European civilization and a radical change in the worldview, which consisted in the treatment of material to the spiritual on the basis of Christianity. In place of the ancient culture, which divided the sensual world and rational, came the medieval culture, which consolidated the domination of the spiritual, focusing on a transcendental, eternal, immutable and perfect world.

Christianity, which was the dominant outlook in Western Europe, has, for many centuries, developed those values and guidelines in which the category of order should be considered. The idea of order, which categorically took shape in ancient culture, was transformed into Medieval in the notion that the foundation of the world is beyond the scope of sensibility.

The main feature of the philosophical teachings of that time was their theocentric nature, that is, the establishment of God as the center of the universe and the main guardian of the world and social order. God acted as the legal principle of the departure of all religious, moral and legal norms. Terrestrial church and public order were regarded as determined by God as a reflection of the order of heaven. In addition, in the medieval philosophy (Augustine Aurelius, Thomas Aquinas), the earthly order was to meet the divine, which is expedient and good, the absolute norm of all that should be. Man was viewed not as a goal in himself or for himself, but as a means to the implementation of the divine order. The eternal law as an expression of the divine mind and will determined the natural order and, consequently, the natural law. The medieval order was based on obedience to the state authorities in the context of the demands put forward by Christian morals. In the Middle Ages, understanding of social control and law and order as based on divine principles was predominant, but not the only one. In particular, M. Padua has come to the conclusion about their terrestrial nature, which comes from the people, and divine natural law was considered not as a basis of legal order, but as a philosophical science.

Key words: Middle Ages, God, man, law, social order, social control, legal order.